بررسی وضعیت فروشندگان گیاهان دارویی و معرفی گیاهان دارویی پرکاربرد در عطاری‌های شهر گرگان

زهرا باقری[الف]، محمدرحیم فروزه[الف*]

[الف] گروه مدیریت مرتع، دانشکدهٔ مرتع و آبخیزداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی، گرگان، ایران

چکیده

سابقه و هدف: وضعیت گیاهان دارویی و عطاری‌ها به‌عنوان اصلی‌ترین عوامل در بازار گیاهان دارویی می‌تواند راهنمای خوبی برای سیاست‌گذاران صنعت دارویی کشور و استان گلستان که یکی از مهم‌ترین رویشگاه‌های این گیاهان در کشور است، باشد. لذا در این پژوهش برخی از ویژگی‌های گیاهان دارویی مورد استفاده در طب ایرانی و عطاری‌های شهر گرگان مورد بررسی قرار گرفت.

مواد و روش‌ها: این تحقیق به‌صورت پیمایشی بر روی ۴۳ عطاری در شهر گرگان انجام گرفت. ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه‌ای بود که شامل مشخصات دموگرافیک عطاران، نحوهٔ کسب اطلاعات و آگاهی آن‌ها، ویژگی‌های مهم‌ترین و پرفروش‌ترین گیاهان دارویی و وضعیت اقتصادی- اجتماعی خریداران بود. روایی محتوای پرسش‌نامه با نظرات کارشناسان و برخی از فروشندگان مجرب و پایایی آن‌ها از طریق محاسبهٔ ضریب آلفای کرونباخ محاسبه و تعیین شد. در نهایت اطلاعات جمع‌آوری‌شده پس از بررسی و دسته‌بندی با نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند.

یافته‌ها: جامعهٔ مورد مطالعه شامل ۴۳ نفر از عطاران بود که میانگین سنی افراد مشغول در عطاری‌ها ۳۵/۰۹ و میانگین تجربهٔ کاری آن‌ها ۷/۶ سال بود. تنها ۹/۳ درصد عطاران رشتهٔ تحصیلی مرتبط با گیاهان دارویی داشته و ۹۰/۶ درصد دیگر دارای رشتهٔ تحصیلی دیگری بودند. از پرفروش‌ترین گیاهان موجود در عطاری‌ها می‌توان به آویشن (۲۲ درصد)، گل گاوزبان (۲۰ درصد) و خاکشیر (۲۰ درصد) اشاره کرد؛ همچنین بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها، مشکلات و بیماری‌های کبد و کلیه، درد مفاصل و سرماخوردگی بود.

نتیجه‌گیری: برای مقابله با اثرات بیماری‌های شناخته‌شده، از گیاهان دارویی در شهر گرگان استفاده‌های متنوعی صورت می‌گیرد. با توجه به مصرف بالای برخی از گیاهان دارویی در بین اقشار کم‌درآمد مردم و کسب اطلاعات اغلب عطاران از طریق تجربه و مطالعه توصیه می‌شود برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری لازم جهت پرورش گیاهان دارویی و ارائهٔ دوره‌های آموزشی برای فروشندگان در این شهر مدنظر قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: گیاهان دارویی، طب ایرانی، عطار، گرگان

تاریخ دریافت: تیر ۹۸
تاریخ پذیرش: دی ۹۸

مقدمه:

استفاده از گیاهان در درمان پیشینه‌ای طولانی دارد و طب گیاهی همواره یکی از پایه‌های اصلی درمانگری در تمدن‌های باستانی بوده است. هم‌اکنون نیز گیاهان دارویی دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای هستند و حجم بالایی از تجارت در دنیا را به خود اختصاص داده‌اند (۱). گیاه‌درمانی دانش کهنسالی است که ریشه در تاریخ دارد و همواره یکی از پایه‌های اصلی مکاتب مشهور از قبیل مکاتب رایج در تمدن‌های باستانی مصر، هند، آشور، بابل، چین، یونان، ایران و نیز طب اسلامی بوده است و گیاهان یکی از اولین و در دسترس‌ترین منابع قابل استفاده در درمان بوده‌اند (۲). امروزه درمان بیماری‌ها بیشتر از طریق داروهایی صورت می‌گیرد که منشأ صنعتی دارند و فقط در آزمایشگاه تهیه می‌شوند و اثرات قاطع آن‌ها در درمان بیماری‌ها، موجب توسعهٔ مصرف آن‌ها شده است، با توجه به اینکه با مصرف بعضی از این داروها زیان‌هایی به بدن می‌رسد روز به روز به گیاهان دارویی و فرآورده‌های آن‌ها توجه بیشتری شده و اعتقاد عمومی در مورد استفاده از آن‌ها پیوسته تقویت می‌شود (۳). به‌طوری که تقریباً یک چهارم داروهای

* فرد مسئول مکاتبات: forouzeh@gau.ac.ir

تهیه‌شدهٔ دنیا دارای منشأ گیاهی هستند که یا به‌طور مستقیم از گیاهان عصاره‌گیری شده‌اند و یا بر اساس ترکیب گیاهی سنتز شده‌اند (۴). در زمینهٔ گیاهان دارویی، ایرانیان باستان معتقد بودند که همهٔ گیاهان برای تندرستی و درمان بیماری‌ها آفریده شده‌اند. از آنجا که ایران یکی از غنی‌ترین تاریخچه‌ها را در طب سنتی دارد (۵)، امروزه استفاده از گیاهان دارویی و داروهای گیاهی در ایران در میان پزشکان، موافقان و مخالفان زیادی دارد ولی از جنبهٔ رسمی و دولتی، ایران جزو کشورهایی است که استفاده از گیاهان دارویی را در درمان بیماری‌ها پذیرفته است (۶). گیاهان دارویی یکی از منابع بسیار ارزشمند در گسترهٔ وسیع مراتع ایران است که در صورت شناخت علمی، کشت و توسعه می‌تواند نقش مهمی در سلامت جامعه و اشتغال‌زایی ایفا نماید (۷). طبیعت و اقلیم متنوع ایران به‌دلیل قرار گرفتن در گسترهٔ وسیعی از عرض جغرافیایی و موقعیت سرزمین نسبت به دریاها و گسترهٔ آبی مجاور خود، گیاهان و جانوران فراوانی در خود جای داده است که هم از نظر تعداد و هم از نظر تنوع در مقایسه با سایر نقاط جهان شگفت‌انگیز است، در پهنهٔ دشت‌ها و کوهساران ایران بیش از ۷۵۰۰ گونهٔ گیاهی یعنی حدود دو برابر تعداد گونه‌های هر یک از کشورهای اروپای غربی گیاه رشد می‌کند (۸). درمانگران محلی و بومی و به‌خصوص عطاران به‌عنوان انتقال‌دهندهٔ قسمت‌های زیادی از منابع طب سنتی شفاهی، به‌روش سینه به سینه شناخته شده‌اند و اقدام به در اختیار قرار دادن گیاهان دارویی مختلف و توصیه‌های متنوع درمانی و یا تکمیلی به مردم و مراجعه‌کنندگان می‌کنند (۹). بر اساس بررسی‌های انجام شده در ایران، عطاری‌ها مهم‌ترین کانون مراجعهٔ مردم جهت گرفتن خدمات گیاهی-دارویی بوده‌اند (۱۰)؛ لذا در کشور ما عطاران به‌عنوان یکی از گروه‌های اصلی ارائه‌دهندهٔ خدمات طب سنتی در بین مردم شناخته شده‌اند و به‌شکل رسمی رابطهٔ خاصی با وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی ندارند و تنها به‌عنوان یک گروه صنفی تحت نظارت وزارت بازرگانی هستند (۱۱). نتایج یک تحقیق بر روی بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان نشان داد که تعداد کل گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها حدود ۳۳۶ گونه و میانگین کل وزن فروش ۱۲۸/۴۸ کیلوگرم در سال است. اکثر گیاهان دارویی (۹۴/۵ درصد) از خارج از استان وارد می‌شوند و تنها ۵/۵ درصد آن‌ها در استان لرستان تهیه و در اختیار عطاری‌ها قرار می‌گیرند (۱۲). عشایری و همکاران (۱۳) میانگین سنی عطاران در شهر تهران را ۴۰/۰۸ و میانگین تجربهٔ کاری آن‌ها را در این حرفه ۱۶/۷۷ سال گزارش کردند. همچنین شایع‌ترین گیاهان خریداری‌شده از عطاران را در فصل بهار به‌ترتیب گل گاوزبان، سنبل‌الطیب، خاکشیر، بنفشه و در فصل زمستان به‌ترتیب دارچین، زنجبیل، چهارگل و آویشن بیان کردند. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، مشخص شد که تا کنون مطالعه‌ای در این زمینه در شهر گرگان صورت نگرفته است، بر این اساس تحقیق حاضر برای شناسایی و معرفی گیاهان دارویی پرکاربرد عطاری‌های شهر گرگان، بررسی شایع‌ترین بیماری‌هایی که مردم برای درمان آن‌ها به عطاری‌ها مراجعه می‌کنند و پرفروش‌ترین گیاهان دارویی در هر فصل است.

استان گلستان با وسعت ۲۰۴۶۰/۷ کیلومتر مربع، ۱/۳۳ درصد از کل مساحت کشور را به خود اختصاص داده است. این استان را از نظر ناهمواری‌ها می‌توان به سه ناحیهٔ کوهستانی، کوهپایه‌ای و جلگه‌ای تقسیم کرد. میزان بارش در شمالی‌ترین نقاط کمتر از ۲۰۰ میلی‌متر و در نقاط جنوبی کوهپایهٔ البرز به بیش از ۷۰۰ میلی‌متر می‌رسد. متوسط بارندگی آن ۴۴۲ میلی‌متر است. درجهٔ حرارت نقاط مختلف استان یکسان نیست، چنان‌که از غرب به شرق و از جنوب به شمال بر دمای هوا افزوده می‌شود. میانگین دمای متوسط سالانهٔ ایستگاه هواشناسی گرگان ۱۷/۵ درجهٔ سانتی‌گراد است. کمترین و بیشترین دمای سالانهٔ ایستگاه گرگان نیز ۹/۶ و ۴۳/۶ درجهٔ سانتی‌گراد گزارش شده است. استان گلستان به‌دلیل موقعیت ویژهٔ جغرافیایی و تنوع اقلیمی از نظر فلور بسیار غنی است به‌طوری که در آن ۶۷۸ جنس و ۱۷۰۴ گونهٔ گیاهی شناسایی شده است که در حال حاضر از این ۱۷۰۴ گونهٔ موجود در استان، حدود ۴۰۰ گونه گیاه دارویی متعلق به ۹۵ تیرهٔ گیاهی وجود دارد که ظرفیت خوبی را برای استان ایجاد کرده است (۱۴). از آن‌جا که برآیند فعالیت‌های مرتبط با

صنعت گیاهان دارویی در راستای حفظ و ارتقای سلامت جامعه قرار می‌گیرد، توجه به اهمیت وضعیت گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها به‌عنوان اصلی‌ترین عامل در بازار گیاهان دارویی، می‌تواند راهنمای مناسبی برای سیاست‌گذاران صنعت دارویی کشور و استان گلستان باشد تا با برنامه‌ریزی مناسب علمی شاهد اصلاح فرهنگ مصرف گیاهان دارویی و از همه مهم‌تر ارتقاء سلامت در استان گلستان باشیم. لازم به ذکر است عمده‌ترین محدودیت تحقیق حاضر دشواری در اعتمادسازی بین محققان و مصاحبه‌شوندگان بود که جهت رفع آن سعی شد تا در دیدارهای آغازین، ابتدا مسئلهٔ تحقیق به‌صورت کامل برای جامعهٔ هدف شرح داده شده و سپس مبادرت به پرسش شد؛ همچنین در برخی از مصاحبه‌ها سعی شد تا محقق از سوی افراد مورد اعتماد عطارها به آن‌ها معرفی شوند تا در صورت امکان اطلاعات به درستی و در بستر اعتماد کامل منتقل شوند. عمده‌ترین نقطهٔ قوت تحقیق مذکور نیز آن است که علی‌رغم غنای گیاهان دارویی منطقه، استفادهٔ نسبتاً زیاد مردم از گیاه دارویی و وجود عطاری‌های متعدد در شهر، تا کنون مطالعه‌ای در خصوص ویژگی‌های عطاری‌ها و گیاهان دارویی عرضه‌شده در آن‌ها صورت نگرفته بود.

مواد و روش‌ها:

تحقیق حاضر یک مطالعهٔ پیمایشی است. جامعهٔ مورد مطالعه کلیهٔ عطاران شهر گرگان بوده است که در فروشگاه‌های عطاری مشغول به کار بوده و حداقل یک سال سابقهٔ فعالیت در فروش و تجویز گیاهان دارویی را داشته‌اند، بدین صورت ۴۳ عطاری واجد شرایط شناسایی شد. شیوهٔ تعیین عطاریها به‌روش گلوله برفی (Snow ball) بود، به‌نحوی که ابتدا با مراجعه به یک فروشگاه عطاری در یک خیابان شهر گرگان، لیست و آدرس عطاری‌های دیگر تعیین و مراجعهٔ حضوری می‌شد، سپس فرم‌ها پس از تکمیل‌شدن جمع‌آوری شدند. این مطالعه از فروردین ماه ۱۳۹۸ تا اردیبهشت ماه ۱۳۹۸ انجام شد. ابزار گردآوری داده‌ها فرم یا پرسش‌نامه‌ای بود که شامل مشخصات دموگرافیک عطاران، تعداد اقلام گیاهان دارویی، نحوهٔ کسب اطلاعات و آگاهی عطاران در خصوص مفاهیم کلی طب سنتی و پرفروش‌ترین گیاهان دارویی در هر فصل بود. ویژگی‌های دموگرافیک پرسش‌نامه شامل متغیرهای سن، جنس، سطح تحصیلات، وضعیت تأهل، رشتهٔ تحصیلی، سابقه و تجربهٔ کاری آن‌ها بود. بخش دوم پرسش‌نامه مربوط به سؤالات اختصاصی بود که متغیرهایی نظیر تعداد گیاهان دارویی، منابع کسب اطلاعات طب سنتی عطاران، مهم‌ترین و پرفروش‌ترین گیاهان دارویی شهر گرگان و وضعیت اقتصادی-اجتماعی خریداران بررسی شد. در این تحقیق روایی محتوای پرسش‌نامه با نظرات کارشناسان و برخی از فروشندگان مجرب بررسی شد. به‌منظور تأئید روایی محتوا از محاسبهٔ شاخص روایی محتوا (CVI) و نسبت روایی محتوا (CVR) استفاده شد. نسبت روایی محتوا توسط لاوشه ابداع شده است که برای محاسبهٔ این نسبت، اعضای خبرگان دربارهٔ تک تک گویه‌ها از نظر ضرورت قضاوت می‌کنند (۱۵، ۱۶).

محاسبهٔ شاخص روایی محتوا

برای محاسبهٔ این شاخص سه معیار سادگی و روان‌بودن، مرتبط‌بودن و وضوح و شفافیت، با استفاده از طیف لیکرت ۴ گزینه‌ای برای هر گویه مورد استفاده قرار گرفت. شاخص روایی محتوا با استفاده از این فرمول محاسبه شد:

$$CVI=\frac{\text{تعداد متخصصانی که به گویه امتیاز 3 یا 4 داده‌اند}}{\text{تعداد کل متخصصان}}$$

نسبت روایی محتوا

به‌منظور محاسبهٔ این نسبت از نظرات ۱۵ نفر از متخصصان و افراد صاحب‌نظر بهره گرفته شد. تک تک گویه‌ها با استفاده از سه طیف"گویه ضروری است"، "گویه مفید است ولی ضروری نیست" و" گویه ضرورتی ندارد" بررسی شد. نسبت روایی محتوا با استفاده از فرمول زیر محاسبه شد.

$$CVR=\frac{\frac{\text{تعداد شرکت کنندگان پاسخهای ضروری هر آیتم}}{2}}{\frac{\text{تعداد شرکت کنندگان}}{2}}$$

نسبت‌های محاسبه‌شده برای هر آیتم، با اعداد ارائه‌شده توسط لاوشه مقایسه می‌شد و در صورتی که مقدار نسبت

به‌دست آمده بزرگتر از مقادیر جدول بود، روایی محتوای آن آیتم مورد تأیید قرار می‌گرفت. پایایی آن‌ها نیز از طریق محاسبهٔ ضریب آلفای کرونباخ محاسبه و تعیین شد. همچنین برای تعیین پایایی پرسش‌نامه از روش بازآزمایی (test- re-test) نیز استفاده شد که برای این منظور پرسش‌نامه توسط ۱۵ نفر از محاسبه‌شوندگان تکمیل شد. در ضمن پرسش‌نامه به‌صورت خودساخته و از طریق مطالعات ستادی و پیمایشی پیشتاز و اولیه تهیه و تدوین شد. در نهایت اطلاعات جمع‌آوری شده پس از بررسی و دسته‌بندی با نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت.

یافته‌ها:

نتایج حاصل از محاسبهٔ نسبت روایی محتوا نشان داد که در تمامی گویه‌ها مقادیر ارائه‌شده بالاتر از جدول لاوشه برای ۱۵ نفر بود (۰/۴۹) لذا هیچ گویه‌ای به‌دلیل کسب نمرهٔ پایین حذف نشد. همچنین شاخص روایی محتوا نیز برای تمام گویه‌ها بالای ۰/۷۹ محاسبه شد. به‌منظور تعیین پایایی پرسش‌نامه، ضریب آلفای کرونباخ مورد استفاده قرار گرفت که میزان آن بالای ۷۸ درصد محاسبه شد. همچنین از روش بازآزمایی (test-re-test) نیز بهره گرفته شد که پرسش‌نامه توسط ۱۵ نفر از ارزیابان تکمیل شد و نتایج نشان داد از ضریب همبستگی مطلوب (R=0/85) برخوردار است.

الف- اطلاعات مربوط به عطاران

در مجموع از ۴۳ نفر مصاحبه شد که بیشتر شرکت‌کنندگان مرد و در بازهٔ سنی ۳۱-۲۱ سال قرار گرفتند. پس از بررسی بخش اول پرسش‌نامه (مشخصات دموگرافیک عطاران) مشخص شد که میانگین سنی افراد مشغول در عطاری‌های شهر گرگان ۳۵/۰۹ سال است. توزیع فراوانی افراد مورد بررسی برحسب سطح تحصیلات در جدول ۱ ارائه شده است که بیشترین فراوانی مربوط به کارشناسی و کمترین فراوانی مربوط به سیکل است.

نتایج بررسی متغیرهایی همچون میزان استفاده از وام و تسهیلات توسط عطاران، شرکت در دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی و ملکی بودن واحد عطاری نشان می‌دهد که بیشتر عطاران شهر گرگان در دوره‌های آموزشی مرتبط با گیاهان دارویی (۷۹/۰۶ درصد) شرکت کرده‌اند و تعداد کمی از عطاران (۲۰/۹۳ درصد) از تسهیلات بانکی برای راه‌اندازی واحد عطاری خود استفاده کرده‌اند؛ همچنین نتایج نشان داد که اغلب عطاران (۹۰/۶۹ درصد) مالک عطاری نبوده و مستأجر به‌شمار می‌رفتند.

جدول ۱. برخی صفات مورد بررسی برای افراد مشغول به‌کار در عطاری‌های شهر گرگان

صفات مورد بررسی	متغیر	فراوانی	درصد فراوانی
جنسیت	مرد	۳۱	۷۲/۰۹
	زن	۱۲	۲۷/۹۱
بازه‌های سنی	۳۱-۲۱	۱۷	۳۹/۵۳
	۴۱-۳۱	۱۵	۳۴/۸۸
	۵۱-۴۱	۷	۱۶/۲۷
	۶۱-۵۱	۴	۹/۳۲
سطح تحصیلات	سیکل	۱	۲/۳۲
	دیپلم	۱۳	۳۰/۲۵
	فوق دیپلم	۷	۱۶/۲۷
	کارشناس	۱۶	۳۷/۳
	کارشناس ارشد	۶	۱۳/۹
جمع		۴۳	۱۰۰

توزیع افراد مورد بررسی برحسب نحوهٔ کسب اطلاعات در زمینه گیاهان دارویی به‌شرح زیر است، به‌عبارتی نتایج مطالعه نشان داد که درصد بیشتری از افراد مشغول در واحدهای عطاری اطلاعات مربوط به خواص و موارد استفادهٔ گیاهان دارویی را از طریق مطالعه کسب کرده‌اند. طی این بررسی مشخص شد که شغل عطاری بین عطاران شهر گرگان پیشینهٔ موروثی نبوده و بیشتر عطاران این شغل را خود برگزیده‌اند، بدین صورت که ۷۴/۴۱ درصد عطاران این شغل را بدون پیشینهٔ وراثتی و ۲۵/۵۹ درصد آن‌ها به‌صورت موروثی شروع کرده‌اند. همچنین مشخص شد که حداقل تعداد افراد مشغول

به‌کار در واحدهای عطاری ۱ نفر است و در ۴۴/۲۵ درصد از عطاری‌های مورد بررسی تنها یک نفر مشغول به‌کار بوده و در سایر عطاری‌ها وضعیت به‌صورت جدول۲ است. از نظر طبقه‌بندی اقتصادی افرادی که برای تهیهٔ گیاهان دارویی به عطاری‌های شهر گرگان مراجعه می‌کنند، بیشترین فراوانی مربوط به قشر متوسط و کمترین فراوانی مربوط به قشر غنی است، بدین صورت که افرادی که بضاعت مالی پایین‌تری نسبت به قشر غنی جامعه دارند، به‌دلیل ارزان و سهل‌الوصول بودن گیاهان، به استفاده از گیاهان دارویی روی می‌آورند.

جدول۲. مرجع مورد استفادهٔ عطارها، افراد شاغل در عطاری‌ها و طبقه‌بندی اقتصادی خریداران

صفات مورد بررسی	متغیر	فراوانی
مرجع مورد استفاده در افراد مشغول در عطاری‌ها برای کسب اطلاعات دارویی	مطالعه	۳۹/۵۵
	تجربه	۲۳/۲۵
	مطالعه – تجربه	۱۳/۹۵
	تجربه – دورهٔ آموزشی	۹/۳
	مطالعه- دورهٔ آموزشی	۶/۹۷
	دورهٔ آموزشی	۶/۹۸
افراد مشغول در عطاری‌های شهر گرگان	یک نفر	۴۴/۲۵
	دو نفر	۴۱/۸۹
	بیش از دو نفر	۱۳/۸۶
طبقه‌بندی اقتصادی مراجعه‌کنندگان عطاری‌های شهر گرگان	ضعیف	۲۳/۲۵
	متوسط	۶۰/۴۶
	غنی	۲/۳۴
	همهٔ طبقات اقتصادی	۱۳/۹۵

علاوه بر بررسی موارد فوق در این تحقیق، عطاران بیان داشتند که موفقیت در این شغل بستگی به علاقه، تجربه، مطالعه، روابط عمومی بالا و صداقت دارد.

ب- اطلاعات مربوط به نوع اقلام عرضه‌شده:

اقلام عرضه‌شده بسیار متنوع و از مفردات دارویی معدنی، گیاهی و حیوانی تا عرقیجات، روغن‌ها، دمنوش، شربت‌های گیاهی و حتی بعضی از داروهای شیمیایی و مکمل‌های کارخانه‌ای را شامل می‌شدند. ۵۵/۸۱ درصد عطاران بیان داشتند که بسته‌بندی و نوع شرکت عرضه‌کنندهٔ محصول در فروش آن مؤثر است و مراجعه‌کنندگان به ظاهر و بهداشتی‌بودن محصولات رغبت زیادی نشان می‌دهند اما سایر عطاران بسته‌بندی را در فروش مؤثر نمی‌دانستند. لیست مهم‌ترین گیاهان دارویی پرمصرف در فصول مختلف سال در جدول ۳ نشان داده شده است.

از جمله عرقیات گیاهی پرمصرف در شهر گرگان می‌توان به کاسنی، شاه‌تره، نعنا، زیره، زنیان، چهل گیاه، آویشن، رازیانه، یونجه، بیدمشک و خارشتر اشاره کرد.

طی این تحقیق مشخص شد که بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها در شهر گرگان بیماری‌های کبد و کلیه، مشکلات اعصاب، درد مفاصل و سایر بیماری‌ها است (جدول ۴).

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بیشتر گیاهان موجود در عطاری‌ها از خود استان تهیه می‌شود. همچنین بیشتر گیاهان وارداتی به استان شامل آویشن از شیراز، گل گاوزبان از مشهد، پنیرک از سمنان، چای سبز از لاهیجان و کاسنی– شاهتره از کاشان است. اطلاعات مربوط به خواص و موارد مصرف در جدول ۵، در ابتدا از عطاران شهر استخراج شده و پس از بیان تکرارهای متعدد از زبان ایشان در مورد یک خاصیت، اغلب آنها با منابع معتبری نظیر کتاب‌های *«شناخت گیاهان دارویی و معطر ایران»* (۱۷)، *«گیاهان دارویی»* (۱۸) و *«گیاهان دارویی و گیاه درمانی»* (۱۹) تطبیق داده شد؛ همچنین با توجه به نتایج تحقیق بیشترین قیمت فروش به ازای هر کیلوگرم از گیاه دارویی مربوط به گل بنفشه با ۵ میلیون ریال و کمترین قیمت فروش به‌ترتیب مربوط به خارخاسک و ختمی با ۱میلیون ریال است. مشخصات مهم‌ترین گیاهان دارویی عرضه‌شده در عطاری‌ها در جدول ۵ آورده شده است.

جدول۳. مشخصات گیاهان دارویی پرمصرف عرضه‌شده (به‌فروش رفته) در عطاری‌های مورد بررسی در فصول مختلف سال

ردیف	بهار	مقدار	تابستان	مقدار	پاییز	مقدار	زمستان	مقدار
۱	بهارنارنج	٪۱۶	خاکشیر	٪۲۰	گل بنفشه	٪۱۶	آویشن	٪۱۷
۲	گل گاوزبان	٪۱۵	تخم شربتی	٪۱۴	چهارتخم	٪۱۵	پنیرک	٪۱۵
۳	تخم شربتی	٪۱۳	ختمی	٪۱۱	بابونه	٪۱۴	چای سبز	٪۱۳
۴	گل محمدی	٪۱۱	نعنا	٪۱۰	سنبل‌الطیب	٪۱۱	گزنه	٪۱۰
۵	بیدمشک	٪۹	عناب	٪۹	رازیانه	٪۱۰	زنجبیل	٪۹
۶	بارهنگ	٪۸	کاسنی	٪۸	دم اسب	٪۹	بارهنگ	٪۸
۷	گلاب	٪۷	مرزه	٪۷	گل گاوزبان	٪۵	گل نیلوفر	٪۸
۸	کنگر	٪۶	شاه تره	٪۵	آویشن	٪۵	زوفا	٪۶
۹	ریواس	٪۵	رازیانه	٪۴	پونه	٪۴	تاج خروس	٪۵
۱۰	زنبق	٪۴	هل	٪۴	بومادران	٪۴	کلپوره	٪۴
۱۱	شنگ	٪۳	گل داوودی	٪۳	مرزنجوش	٪۳	کاکوتی	٪۴
۱۲	دارچین	٪۲	بابونه	٪۳	بابونه	٪۲	گل گندم	٪۳
۱۳	گل بنفشه	٪۱	دانه سنا	٪۲	چای کوهی	٪۲	پونه	٪۲

جدول۴. توزیع فراوانی بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها

علل مراجعه به عطاری‌ها	مقدار
بیماری کبد و کلیه	٪۲۷
مشکلات اعصاب	٪۲۴
درد مفاصل	٪۱۴
سرماخوردگی	٪۱۳
چاقی و لاغری	٪۱۰
دیابت	٪۵
مشکلات گوارشی	٪۴
فشارخون	٪۳

جدول۵. مشخصات مهم‌ترین گیاهان دارویی عرضه‌شده در عطاری‌های گرگان

ردیف	نام گیاه	میانگین قیمت (ریال کیلوگرم)	محل خریداری گیاه	میانگین فروش سالانه (کیلوگرم)	خواص و موارد مصرف	نحوهٔ مصرف	دوره مصرف (روز)
۱	گل گاوزبان	۱۵۰۰۰۰۰	مشهد- کاشان	۱۴	آرام‌بخش، مدر، ضدالتهاب، تقویت اعصاب	دم‌کرده	۱۳/۸
۲	چای سبز	۲۴۰۰۰۰	لاهیجان	۱۷/۲۳	لاغری	دم‌کرده	۴۰
۳	برگ سنا	۲۰۰۰۰۰	گرگان	۸/۱۸	مسهل، درمان یرقان	دم‌کرده	۱۴
۴	کاسنی	۲۰۰۰۰۰	کاشان	۲۶/۹	ضدکم‌خونی، صفرا آور، تقویت کبد	عرق/ دم‌کرده	۲۵/۱۵
۵	آویشن شیرازی	۲۵۰۰۰۰۰	شیراز	۱۵/۵۷	سرماخوردگی، رفع دل‌درد	عرق/ دمنوش	۲۴/۲۲
۶	خاکشیر	۶۰۰۰۰۰	گرگان	۸/۱۴	رفع گرمازدگی، رفع التهاب	شربت	۲۰
۷	زنیان	۱۵۰۰۰۰	گرگان	۸/۱۸	ضدتب، مدر، مقوی معده	عرق/ دم‌کرده	۱۳/۶
۸	نعنا	۲۵۰۰۰۰	گرگان	۳۴/۴۵	ضدنفخ، ضدویروس	عرق/ دم‌کرده	۱۵
۹	ختمی	۱۰۰۰۰۰	گرگان	۷/۴	رفع سرماخوردگی، ضدسرفه	دم‌کرده	۸/۴۲
۱۰	سنبل‌الطیب	۳۰۰۰۰۰۰	گرگان	۱۶/۲۲	مسکن، تسکین عصبانیت	دم‌کرده	۱۲
۱۱	بهارنارنج	۶۰۰۰۰۰	گرگان	۱۲	تقویت اعصاب	عرق/ دم‌کرده	۳۰
۱۲	کلپوره	۱۵۰۰۰۰	خراسان	۱۰/۷۶	سرماخوردگی	دم‌کرده	۱۵/۵
۱۳	اسفرزه	۳۰۰۰۰۰	گرگان	۱۰/۲۸	رفع یبوست، آرام‌بخش، کاهش قندخون	دم‌کرده	۱۲/۹۸
۱۴	پونه	۲۰۰۰۰۰	گرگان	۱۲/۴۲	سرماخوردگی، بادشکن	عرق/ دم‌کرده	۱۱/۵
۱۵	بومادران	۱۵۰۰۰۰	گرگان	۱۳/۷	قطع خونریزی بینی، رفع بی‌خوابی	دم‌کرده	۲۰
۱۶	اسطوخدوس	۱۵۰۰۰۰۰	گرگان	۱۴	مسهل، درمان سینه‌پهلو	دم‌کرده	۱۴/۱۸

ادامهٔ جدول۵. مشخصات مهم‌ترین گیاهان دارویی عرضه‌شده در عطاری‌های گرگان

ردیف	نام گیاه	میانگین قیمت (ریال کیلوگرم)	محل خریداری گیاه	میانگین فروش سالانه (کیلوگرم)	خواص و موارد مصرف	نحوهٔ مصرف	دورهٔ مصرف (روز)
۱۷	خارخاسک	۱۰۰۰۰۰	گرگان	۱۰/۶	دفع سنگ کلیه، تنظیم فشارخون	عرق/ دم‌کرده	۱۲/۴
۱۸	سیاهدانه	۴۰۰۰۰۰	گرگان	۱۲/۳۳	درد مفاصل، رفع یبوست، رفع کم‌خونی	روغن/ دم‌کرده	۱۹/۵
۱۹	پنیرک	۱۵۰۰۰۰۰	سمنان	۹/۸۶	سرماخوردگی، گلودرد	دم‌کرده	۱۴
۲۰	تخم کتان	۱۵۰۰۰۰	گرگان	۱۴/۸۳	لاغری، قاعده‌آور	دم‌کرده	۱۵
۲۱	بابونه	۱۵۰۰۰۰۰	شیراز	۲۶/۸۵	درمان گوش‌درد	عرق/ دم‌کرده	۱۵
۲۲	شاه‌تره	۴۰۰۰۰۰	کاشان	۸۸/۷	درمان ناراحتی‌های کبدی، مقوی	عرق	۱۵
۲۳	بنفشه	۵۰۰۰۰۰۰	مشهد، نیشابور	۵/۸	سرماخوردگی، مدر و معرق	دم‌کرده	۱۴
۲۴	برگ زیتون	۲۰۰۰۰۰	گرگان	۱۸/۵۷	سرماخوردگی، کنترل فشار	دم‌کرده	۱۵/۶
۲۵	رزماری	۲۰۰۰۰۰	گرگان	۲۸/۱۸	ضداسهال، ضدنقرس، افزایش فشارخون	دم‌کرده	۱۸
۲۶	بارهنگ	۱۰۰۰۰۰۰	گرگان	۱۲/۴۲	درمان یبوست، سرماخوردگی	دم‌کرده	۱۴
۲۷	گل محمدی	۲۰۰۰۰۰۰	مشهد	۱۲/۴۱	درمان یبوست، آرام‌بخش، قابض	دم‌کرده	۲۰
۲۸	شیرین بیان	۴۰۰۰۰۰	گرگان	۱۰	درمان تب، سرفه و سرماخوردگی	دم‌کرده	۲۰
۲۹	فلفل	۸۰۰۰۰۰	گرگان	۳۲/۷۷	درمان سوءهاضمه، درمان سردرد و اختلالات تنفسی	پودر	-
۳۰	زردچوبه	۳۰۰۰۰۰	گرگان	۲۶	ادویه، ضدالتهاب، صفرا آور	همراه با غذا	-
۳۱	مرزنجوش	۳۰۰۰۰۰	گرگان	۷/۵۷	مقوی معده، مسکن اعصاب	دم‌کرده	۲۰
۳۲	همیشه بهار	۵۰۰۰۰۰	گرگان	۱۲/۱۶	کاهش فشارخون، رفع گلودرد، التیام‌بخش	عرق/ دم‌کرده	۳۰
۳۳	یونجه	۳۰۰۰۰۰	گرگان	۱۱/۲۷	اشتهاآور، سقط‌کننده، تهوع‌آور	عرق	۲۰/۵

ادامهٔ جدول۵. مشخصات مهم‌ترین گیاهان دارویی عرضه‌شده در عطاری‌های گرگان

ردیف	نام گیاه	میانگین قیمت (ریال کیلوگرم)	محل خریداری گیاه	میانگین فروش سالانه (کیلوگرم)	خواص و موارد مصرف	نحوهٔ مصرف	دورهٔ مصرف (روز)
۳۴	زیره سیاه	۹۰۰۰۰۰	کرمان، سبزوار	۲۵/۷۱	چربی‌سوز، بادشکن	عرق/ دم‌کرده	۲۵
۳۵	بابا آدم	۳۰۰۰۰۰	گرگان	۷/۸۵	تصفیهٔ خون، ضدنفخ	دم‌کرده	۱۵
۳۶	گل نیلوفر	۸۰۰۰۰۰	گرگان	۹	سرماخوردگی	دم‌کرده	۱۴
۳۷	زیرفون	۱۰۰۰۰۰۰	گرگان	۶/۲۲	ضدروماتیسم، ضداسپاسم	دم‌کرده	۲۱
۳۸	رازیانه	۳۰۰۰۰۰	گرگان	۱۳/۸۴	لاغری، رفع نفخ معده	عرق/ دم‌کرده	۱۵
۳۹	افسنطین	۴۰۰۰۰۰	گرگان	۷/۶	اشتهاآور- تقویت اعصاب	دم‌کرده	۳۰
۴۰	ناخنک	۲۰۰۰۰۰	گرگان	۸	بادشکن- آرام‌بخش- ملین	دم‌کرده	۴۰
۴۱	آویشن باغی	۵۰۰۰۰۰	گرگان	۲۰/۸	ضدنفخ، کاهش چربی خون	عرق/ دم‌کرده	۱۵
۴۲	بادرنجبویه	۸۰۰۰۰۰	گرگان	۱۰	رفع معده‌درد، تقویت کبد	عرق/ دم‌کرده	۱۰
۴۳	هندوانهٔ ابوجهل	۲۰۰۰۰۰	گرگان	۷/۱	مسهل، تصفیهٔ خون و رشد مو	دم‌کرده	۱۵
۴۴	چای ترش	۱۰۰۰۰۰۰	لاهیجان	۱۱/۲۸	کنترل فشارخون	دم‌کرده	۳۰
۴۵	پرسیاوشان	۵۰۰۰۰۰	بندرگز	۱۳	ضدسرفه، رفع التهاب مجاری ادراری	دم‌کرده	۱۰
۴۶	زنجبیل	۷۰۰۰۰۰	گرگان	۲۰	ضدالتهاب، گرمابخش بدن، صفراآور	دم‌کرده	۲۲
۴۷	دارچین	۸۰۰۰۰۰	مشهد	۲۸	مقوی قلب، محرک و قوی	دم‌کرده	۱۷/۷۵
۴۸	خارشتر	۲۰۰۰۰۰	گرگان	۱۲/۴	معرق، دفع سنگ کلیه و مثانه	عرق/ دم‌کرده	۴۰
۴۹	گل گندم	۳۰۰۰۰۰	گرگان	۷/۱۶	رفع تب، رفع عطش، درمان سرماخوردگی، تصفیهٔ خون	دم‌کرده	۲۰
۵۰	تاج خروس	۲۰۰۰۰۰	گرگان	۷/۸۵	مسهل، درمان جوش	دم‌کرده	۱۵

همچنین فراوانی اندام‌های گیاهی پرکاربرد در جدول زیر آمده است، پرمصرف‌ترین اندام‌های گیاهی شامل برگ و گل است (جدول ۶).

جدول۶. توزیع فراوانی اندام‌های گیاهی مورد استفاده در عطاری‌های شهر گرگان

اندام‌های گیاهی	مقدار
برگ	٪۲۲
گل	٪۱۸
دانه	٪۱۶
میوه	٪۱۲
ساقه	٪۱۰
ریشه	٪۸
سرشاخه	٪۶
پوست	٪۵
تمام اندام‌ها	٪۳

بحث و نتیجه‌گیری:

میانگین سنی عطاران گرگان ۳۵/۰۹ سال است که نشان‌دهندهٔ آمادگی نسبی این گروه برای پذیرش سیاست‌گذاری‌های کلان کشور است. در این راستا عشایری و همکاران (۱۳) نیز میانگین سنی افراد مشغول در عطاری‌های شهر تهران را ۴۰ سال معرفی کردند و بیان کردند این میانگین سنی می‌تواند نشانگر آمادگی بیشتر این گروه برای پذیرش و دریافت برنامه‌ریزی‌های آموزشی باشد. میانگین سابقهٔ کار بین عطاران گرگان ۷/۶ سال است، حداقل سابقهٔ کاری عطاران، ۲ و حداکثر ۳۶ سال است. میانگین سابقهٔ کار در مردان و زنان به‌عنوان عطار به‌ترتیب ۷/۹۶ و ۶/۷۵ سال است. از آنجا که سابقهٔ طولانی‌تر کار نشان‌دهندهٔ این است که عطاری شغل اصلی افراد است می‌تواند نشانگر این باشد که یا عطاری شغل فرعی و موقتی عطاران گرگان است یا بیشتر عطاران گرگان کم‌سابقه هستند و تعداد افراد پرسابقه در این رشته در شهر گرگان زیاد نیست. مرادی و اصلاحی (۲۰) نیز میانگین سابقهٔ کار در عطاری‌های استان خراسان رضوی را ۹/۳ سال گزارش کردند و بیان کردند که سابقهٔ طولانی‌تر کار نشان‌دهندهٔ این موضوع است که افراد مشغول به کار در عطاری، این شغل را به‌عنوان شغل اصلی انتخاب کرده‌اند و از شرایط کاری خود رضایت دارند. این مقدار برای عطاری‌های شیراز ۱۸/۷ سال گزارش شده است (۲۱). نتایج این تحقیق نشان‌دهندهٔ کمتر بودن سابقهٔ کار در عطاری‌های گرگان نسبت به خراسان رضوی و شیراز است. به‌نظر می‌رسد افرادی که عطاری شغل اصلی آن‌ها است، تلاش و دقت بیشتری در ارائهٔ مناسب‌تر سفارش به مشتری داشته و آن واحد عطاری قابل اعتمادتر است.

در این تحقیق مشخص شد که بیشتر عطاران گرگان اطلاعات دارویی خود را از طریق تجربه و مطالعهٔ کتب دارویی کسب کرده‌اند، زیرا بیشتر عطاران آموزش‌های تخصصی در زمینهٔ گیاهان دارویی را در دانشگاه‌ها طی نکرده‌اند. همچنین حسینی و همکاران (۲۱) مطالعه و تجربه را اصلی‌ترین منبع برای کسب اطلاعات در زمینهٔ گیاهان دارویی برای عطاران شهر شیراز معرفی کردند. نتایج رنجبر و همکاران (۲۲) نیز نشان داد که عطاری‌ها و فروشندگان گیاهان دارویی در کرمانشاه بیشترین اطلاعات خود را از تجربیات گذشتگان و سپس مطالعهٔ کتاب و یا اینترنت به‌دست می‌آورند. در مطالعهٔ گلشادی و همکاران (۲۳) نیز مشخص شده است که اطلاعات گیاهی افراد به‌طور عمده از منابع مختلف مانند روزنامه‌ها، کتاب، رادیو تلویزیون و خویشاوندان به‌دست می‌آید. در شهر گرگان تعداد عطارانی که در دوره‌های آموزشی مرتبط با گیاهان دارویی شرکت کرده‌اند بیشتر از تعداد عطارانی است که در این دوره‌های تخصصی شرکت نکرده‌اند. یکی از دلایل این امر آن است که برگزاری دوره‌های آموزشی در گرگان رایج‌تر است و عطاران تلاش می‌کنند با شرکت در این دوره‌ها به تجربیات جدیدی دست پیدا کنند، این در حالی است که نادری و همکاران (۱۲) بیان داشتند که ۵۳/۶ درصد از پاسخگویان در ارتباط با حرفهٔ عطاری آموزش تخصصی ندیده‌اند و ۴۴/۹ درصد از آن‌ها آموزش تخصصی دیده‌اند. عشایری و همکاران (۱۳) نیز اعلام کردند که ۹۴ درصد از

عطاران شهر تهران اطلاعات مربوط به حرفهٔ عطاری را به‌صورت تجربی آموخته بودند و ۶ درصد فارغ‌التحصیل رشتهٔ گیاه‌شناسی بوده و اطلاعات خود را از این طریق کسب کرده‌اند.

همچنین طی این تحقیق مشخص شد که ۶۲/۷ درصد از مردان و ۲۷/۹ درصد از زنان عطاری را به‌عنوان شغل اصلی خود برگزیده‌اند و جز درآمد حاصله از این شغل منبع درآمد دیگری ندارند، به‌نظر می‌رسد افرادی که عطاری شغل اصلی آن‌هاست تلاش و دقت بیشتری در ارائهٔ مناسب‌تر سفارش به مشتری داشته و آن واحد عطاری قابل اعتمادتر است. رنجبر و همکاران (۲۲) نیز اظهار داشتند که اکثر عرضه‌کنندگان گیاهان دارویی (۸۸ درصد) این شغل را به‌عنوان شغل اصلی خود انتخاب کرده و تنها تعداد کمی از آن‌ها (۱۲ درصد) این زمینه را به‌عنوان شغل دوم اختیار کرده‌اند. حسینی و همکاران (۲۱) نیز بیان کردند که از بین افراد مشغول در عطاری‌های شهر شیراز، ۸۶ درصد عطاری شغل اصلی آن‌هاست و ۱۴ درصد دیگر شغل اصلی دیگری داشته و عطاری حرفهٔ فرعی آن‌ها محسوب می‌شود.

همچنین استفاده از وام و تسهیلات بین عطاران شهر گرگان رایج نبوده به‌صورتی که فقط ۲۰/۹۳ درصد عطاران برای راه‌اندازی واحد عطاری خود از تسهیلات استفاده کرده‌اند و ۷۹/۰۶ درصد باقی‌مانده با سرمایهٔ شخصی وارد این زمینه شده‌اند. عواملی همچون عدم دریافت وام به‌دلیل مشکلات اداری، عدم دریافت به‌موقع و کافی نبودن مقدار وام عامل این امر است به این صورت که در پژوهش رنجبر و همکاران (۲۲) نیز مشخص شد که ۶۸ درصد عطاران از هیچ نوع وامی در راه‌اندازی کسب و کار خود استفاده نکرده‌اند و تنها ۳۲ درصد از ایشان از تسهیلات بانکی استفاده کرده‌اند.

بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها در شهر گرگان مشکلات و بیماری‌های کبد و کلیه، درد مفاصل، سرماخوردگی، چاقی و لاغری، اعصاب، دیابت، تقویت دستگاه گوارش، فشارخون بود. نتایج سایر بررسی‌ها گویای آن است که مراجعه برای درمان بیماری‌هایی نظیر سرماخوردگی، بیماری‌های کبد و کلیه، اعصاب و قندخون در عطاری‌های سایر مناطق کشور نیز از فراوانی بیشتری برخوردار است، چنانکه حسینی و همکاران (۲۱) بیان داشتند که بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها در شهر شیراز مشکلات معده، سرماخوردگی، بیماری‌های اعصاب، چربی، فشارخون و بیماری‌های پوستی است. همچنین در مطالعه‌ای که در سال ۱۳۸۰ از طریق پرسش از فروشندگان عطاری‌های استان سمنان انجام شد بیشترین علل مراجعه به عطاری‌های این استان سرماخوردگی، ناراحتی کلیه، آرتروز، بالابودن قند خون، ناراحتی معده و بالا بودن چربی خون گزارش شد. رنجبر و همکاران (۲۲) نیز بیان داشتند که بیماری‌های گوارشی، اعصاب و سرماخوردگی و سپس بالا بودن فشارخون و قند خون عامل مراجعهٔ مردم به عطاری‌های کرمانشاه برای تهیهٔ گیاهان دارویی است. خوانساری و همکاران (۲۴) نیز در بررسی مروری خود به این نکته اشاره دارند که شایع‌ترین مورد استفاده از گیاهان دارویی در مطالعات مختلف بیماری‌های عصبی-روانی، ایمنی- التهابی، گوارشی، قلبی- عروقی و سرطان هستند.

بیشترین افراد مراجعه‌کنندهٔ به عطاری‌های شهر گرگان قشر متوسط و ضعیف است. این نتایج گویای آن است که اقشار متوسط و با درآمد کمتر به‌جهت دسترسی کمتر به مراکز بهداشتی و یا عدم توان مالی کافی جهت بهره‌برداری از این تسهیلات، رغبت بیشتری به استفاده از گیاهان دارویی به‌جهت سهل‌الوصول بودن و قیمت پایین‌تر دارند چنان‌که مارشال (۲۵) گزارش کرد که انسان‌هایی که توان مالی پایین‌تری دارند به‌خصوص در کشورهای جهان سوم بیشتر از اقشار غنی جامعه به طب سنتی و گیاه‌درمانی وابسته هستند. همچنین حسینی و همکاران (۲۱) بیان کردند از نظر طبقه‌بندی اقتصادی در افرادی که به‌منظور تهیهٔ گیاهان دارویی به عطاری‌ها مراجعه می‌کنند، بیشترین فراوانی مربوط به قشر ضعیف است و ۴۲ درصد از مشتری‌ها جزو طبقهٔ متوسط هستند و ۱۰ درصد طبقهٔ غنی جامعه را شامل می‌شوند. نتایج مطالعهٔ مرادی و اصلاحی (۲۰) نیز نشان داد که حدود ۱۱ درصد از افرادی که به عطاری‌های خراسان رضوی مراجعه می‌کنند، طبقهٔ اقتصادی غنی جامعه هستند و طبقات متوسط و ضعیف جامعه نیز به‌ترتیب ۵۳ و ۶۳ درصد مشتریان را شامل می‌شوند.

نتایج گویای آن است که بیشترین کارکرد اندام‌های مصرفی گیاهان شامل برگ، گل، دانه و میوه است. همچنین نتایج تحقیقات برخی از محققان در استان خوزستان نیز مؤید این مطلب است که بیشترین کارکرد اندام مصرفی گیاهان برگ آن‌هاست، چنان‌که رزمجویی و همکاران (۲۶) در مطالعهٔ شناسایی خواص درمانی و نحوهٔ استفادهٔ برخی گیاهان دارویی شهرستان بهبهان در استان خوزستان اذعان کردند که برگ گیاهان با ۲۷ درصد از بیشترین میزان مصرف دارویی برخوردار است که با نتایج مشی و همکاران (۲۷)، نیک‌نژاد و همکاران (۲۸)، فروزه و همکاران (۲۹) و دیفرخش (۳۰) مطابقت دارد.

نتایج حاصل از بررسی کاربرد درمانی گیاهان نشان داد که برای مقابله با اثرات بیماری‌های شناخته‌شده از گیاهان دارویی، استفاده‌های متنوعی صورت می‌گیرد و مشخص شد که بیشترین استفادهٔ دارویی از گیاهان جهت درمان بیماری‌های گوارشی، بیماری‌های عصبی، سرماخوردگی و کمترین میزان استفاده از گیاهان مربوط به کم‌خونی، تصفیهٔ خون و رفع یبوست است. نتایج تحقیقات برخی از محققان در استان خراسان رضوی و شمالی نیز مؤید این مطلب است که بیشترین استفادهٔ دارویی از گیاهان برای درمان انواع بیماری‌های گوارشی، عفونی و سرماخوردگی است؛ چنانکه علی میرزایی و همکاران (۳۱) در استان خراسان رضوی دریافتند که ۴۳/۱۴ درصد از گیاهان برای درمان بیماری‌های مرتبط با سرماخوردگی (تب، گلودرد و سرفه) مورد استفاده قرار می‌گیرند. همچنین حبیبی و همکاران (۳۲) در بررسی اتنوبوتانی گیاهان پرمصرف شهرستان شیروان در استان خراسان شمالی به نتایجی مشابه دست یافتند. تبد و جلیلیان (۳۳) نیز در بررسی گیاهان دارویی منطقهٔ زریوار شهرستان مریوان نیز اظهار می‌دارند که بیشترین استفادهٔ دارویی از گیاهان، به درمان بیماری‌های گوارشی و ناراحتی‌های مجاری تنفسی مربوط می‌باشد و پس از آن استفاده از گیاهان برای درمان بیماری‌های پوستی و بیماری‌های مربوط به دستگاه عصبی در درجات بعدی اهمیت قرار می‌گیرند.

فهرست گیاهی به‌دست آمده در این مطالعه و ویژگی‌های عرضه و مصرف گیاهان در عطاری‌ها می‌تواند برای متولیان کاشت، داشت، برداشت، فرآوری و ذخیرهٔ گیاهان دارویی راهگشای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی باشد. با توجه به اقلیم مناسب و وجود نیروی کار جوان و جویای کار فارغ‌التحصیل رشته‌های کشاورزی و منابع طبیعی در استان، زمینهٔ تولید انبوه بسیاری از گیاهان دارویی وجود دارد. لذا تکمیل این صنعت از طریق صنایع بسته‌بندی و عرضهٔ بهداشتی محصولات گیاهان دارویی با توجه به عرضه و مصرف گستردهٔ این محصولات امری منطقی و دوراندیشانه به‌نظر می‌رسد.

References:

1. Aghdaie SF, Zardini HZ. Investigating the Effective Factors of Improvement and Development of Medicinal Plants in Iran (Case Study: Isfahan City). New Marketing Research Journal. 2014 Mar 1;4(1).
2. EbrahimPour F, EidiZadeh Kh. Medicinal Plants. Tehran: Payame Noor University; 2009. [In Persian].
3. Zargari A. Medical plants. Tehran: Tehran University press; 1985-1991. [In Persian].
4. Niroumanesh A, SaljoughiyanPour M, Baharlooyi A. Marketing of medicinal plants and their role in sustainable development. Hamadan: The First National Conference of Medicinal Plants and Sustainable Agriculture. 2013.
5. Rahimi Movaghar A, Khasto G, Fekri M. The herbal drug treatment services in Tehran. Journal of Drug Addition. 2008;2:66-63.
6. Moradi Lakeh M, Ramezani M, Ansari H. Factors influencing the use of herbal remedies/medicinal herbs among the general population in Tehran, Iran. Payesh (Health Monitor). 2008 Oct 15;7(4):320-13.
7. Foroozeh M, Mirdeylami SZ. Ethnopharmacology and prioritizing enterprises related to medicinal plants in Chaharbagh rangelands, Golestan province. Journal of Rangeland. 2019;12(4):493-506.
8. OmidBeigi R. Production and processing of medicinal plants. Mashhhad: Astan Quds Razavi Publications; 2015. [In Persian].
9. Saggadi SE, Batoli H, Ghanbari A. A collection and survey of the traditional uses of the plants in kashan city. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2012;1(2):29-36.
10. Attarnejad MT. Attar version or creating information and eliminating unknowns. Tehran: Honorary Publication; 2014. [In Persian].
11. Bagheri A, Naghdi Badi H, Movahedian F, Makkizadeh M, Hemati A. Evaluation of using herbal medicine in Isfahan women population. Journal of Medicinal Plants. 2005;3(15):81-93.
12. Naderi F, Nazhad Sabzi P, Rasulian B. Survey on supply and demand of medicinal plants in Lorestan province groceries. Journal of Lorestan University of Medical Sciences (Yafteh). 2010;11(5):57-63.
13. Ashayeri N, Abbassian AR, Janbakhsh S, Sheibani S, Sodagari F, Minaie MB. The more prevalent medicinal herbs which have been purchased from herbal medicine stores in Tehran, 2008. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2013;3(4):477-482.
14. Abarsaji GHA, Hosseini SA. Medicinal plants in Golestan province. Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants. 2009;24 (4):472-499.
15. Hajizadeh E, Asghari M. Statistical methods and analyses in health and biosciences: A research methodological approach. Tehran: Jahade Daneshgahi Publications. 2011;395.
16. Yaghmaei F. Content validity and its estimation. Journal of Medical Education. 2003;3(1):25-27.
17. Mozaffarian V. Identification of medicinal and aromatic plants of Iran. Tehran: Farhang Moaser Publishers; 2012. [In Persian].
18. Zargari A. Medicinal plants. Ministry of Culture and Higher Education Publications; 2004. [In Persian].
19. Salehi Surmaghi MH. Medicinal plants and herbal medicine. World of Nutrition Publications; 2014. [In Persian].
20. Moradi R, Islahi H. Investigation of supply and consumption of medicinal plants in perfumeries of Khorasan Razavi province: A case study of Torbat Heydariyeh, Kashmar and Bardaskan counties. The Second National Conference on the Use of Medicinal Plants in LifeStyle and Traditional Medicine; 2014.
21. Hosseini Z, Feizi H, Moradi R. Assessing supply and demand of medicinal plants in Shiraz apothecaries. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2017;8(1):123-132.
22. Ranjbar Z, Eftekhari Nasab N, Ghorbani Javid M, Khan Ahmadi M, Jafari O. Professional features fields and knowledge of medicinal plants suppliers in Kermanshah. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2013; 4(3):291-299.

23. Golshadi I, Ansari R, Asgary S, Sarrafzadegan N, Boshtam M. Familiarizing with using herbal eutracts in Isfahan province. Journal of Medicinal Plants. 2002; 2(2):21-28.
24. Khounsari A, Gorgi K, Abdelahpour FO, Dehestani S, Mousavi A, Delfan B, et al. Study of international approaches on treatment of common diseases using different methods of complementary medicine. Journal of Ilam University of Medical Sciences. 2009; 16(4): 37-45.
25. Marshall NT. Searching for a cure: Conservation of medicinal wildlife resources in East and Southern Africa. Traffic- International; 1998.
26. Razmjoue D, Zarei Z, Armand R. Ethnobotanical Study (Identification, Medical Properties and How to Use) of some Medicinal plants of Behbahan city of Khuzestan Province, Iran. Journal of Medicinal plants. 2018;4(64):33-50.
27. Moshi MJ, Otieno DF, Weisheit A. Ethnomedicine of the Kagera region, north western Tanzania. Part 3: Plants used in traditional medicine in Kikuku village, Muleba district. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine. 2012;8(1):14.
28. Niknejad Y, Rezaee MB, Zakerimehr MR. Florestic investigation, life form, and distribution of medicinal plants species in Rineh area Amol. Eco-Phytochemical Journal of Medical Plants. 2014; 1(4): 32-43.
29. Forouzeh MR, Heshmati GHA, Barani H, Movahhedi L. Collection and Investigation on ethnobotany of some palants in kohgiloye and Boirahmad province. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2014; 5(2): 131-139.
30. Difrakhsh SM. An investigation on indigenous knowledge (ethnobotany and ethnoecology) of the most important non-forage species (edible, medicinal and industrial) in Deli-Kama region (kohgiloye and Boirahmad province) [Dissertation]. Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources; 2013.
31. Alimirzaei F, Mohammadi Kalayeh A, Shahraki MR, Behmanesh B. Local knowledge of medicinal plants from the viewpoint of nomads in the rangelands of Chehel-Kaman, North Khorasan province. Semiannual Journal of Indigenous Knowledge. 2017;4(7):157-201.
32. Habibi M, Soleiman S, Gholamali Pour E, Jorjani I. Investigation the ethnobotany of medicinal plants in Marivan. The first Conference of National Resources Management; 2013.
33. Khodayari H, Amani SH. Ethnobutanical study of medicinal plants in Izeh city (Khuzestan province). The First National Conference on Medicinal Plants, Traditional Medicine and Organic Agriculture, Hamedan, Hegmataneh Environmental Assessors Association, Aria Hegmatan Conference Development Center. 2014;1-15.